

Zbornik radova: Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture

**Biblioteka Nova etnografija, Institut za etnologiju i folkloristiku,
Zagreb**

**Inštitut za antropološke in prostorske študije, Znanstvenoraziskovalni
center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana, 2011.,
441 str.**

Radovi koji čine zbornik proširene su teme izlaganja predstavljene na konferenciji "Od mjesta do nemjesta: suvremena promišljanja prostora i kulture" održanoj na Institutu za etnologiju i folkloristiku 2009. godine. Zbornik čine tekstovi proizašli iz antropoloških istraživanja i iz antropologiji srodnih disciplina, ponajviše iz subdisciplinarnoga područja antropologije prostora i mjesta, te različitih pristupa predmetu prostora.

Urednice zbornika Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić u Uvodu daju opširan pregled tradicionalnih i suvremenih disciplina koje se bave prostorom, od antropologije i sociologije do kulturne geografije. Naglasak pri tome stavljaju na razvoj subdiscipline antropologije prostora i mjesta, koja ponajviše tematizira stvaranje mjesta kao transformiranje fizičkoga prostora u simbolički izgrađena mjesta.

Uz Uvod, zbornik se sastoji od 20 članaka raspoređenih u sedam poglavlja. Prvo poglavlje *Disciplinarne prizme, znanstvene lokacije i nova značenja* čine tekstovi Valentine Gulin Zrnić *Prostor i mjesto u hrvatskoj etnologiji*, Laure Šakaja "Mjesto" u diskursu humane geografije, Sarah Czerny *Double Locations. Considering Scholarly Geographical Positions through the Analytical Optic of Inherited Family Houses*, Melanije Belaj "Terroir": kako je mjesto postalo kultura. Uz kulturno-antropološko istraživanje obiteljske proizvodnje alkoholnih pića. Zatim su u poglavlju *Povijest i pamćenje* smještena dva teksta, Nataše Gregorič *Bon Reconstructing the Past of Himarë/Himara, Southern Albania* i Bojana Mucka *Projekt "Bilježanje grada/bilježanje vremena" kao relacijski okvir društvenoga pamćenja*.

Poglavlje *Prijeporni prostori* čine tekstovi Katje Jerman *A Common Square as a Contested Space Between Nova Gorica (Slovenia) and Gorica/Gorizia (Italy)*, Sanje Puljar D'Alessio *Projekcija simboličkih prostora u sporna mjesta. Mostar*, i Marijane Belaj *Međugorje kao proces. Spacijalizacija iskustava i stvaranje "mjesta"*. Tekstovi Sanje Đurin *Lepoglavski Panoptikon - prostor, moć, identitet*, te zajednički rad Iana Woodcocka i Jana Smitherama *Relational Place-Identities in Multicultural Melbourne. From Federation Square to Sydney Road* čine poglavlje *Prostor i moć*.

Tekstovi Andeline Svirčić Gotovac *Aspekti ugroženosti javnih prostora* i Jelene Zlatar *Utjecaj trgovačkih centara (kao nemjesta) u Zagrebu na nestajanje javnog prostora*, smješteni su u poglavlje *Javni prostori*.

Poglavlje *Dom, domovina, svijet: umještanje izmještenog* čine tekstovi Jasne Čapo *Dvadeset godina poslije. Stvaranje doma u kontekstu prisilno preseljenih osoba*, Petra Bagarića *Dug povratak domu. Migrantsko iskustvo domova, odlazaka i povrataka* i Mojce Piškor *“Gdje grenlandski Turci prodaju led”. Pokušaj lociranja transl(ok)acija jednog dislociranog opusa*, a poglavlje *Fizičko u virtualnom: imaginacija i lokacija* čine tekstovi Ive Pleše *Od “virtualnog prostora” do “web-mjesta”. Web-forumi i fizički lokaliteti*, Ana-Marije Vukušić *O prožetosti virtualnoga i stvarnoga. Primjer jednog “lokalnog” web-foruma*, Sonje Leboš *“Second Life” - potraga za imaginacijom ili potraga za paralelnim identitetom?*, te Ratka Cvetnića i Mladena Klemenčića *Virtualni muzej zagrebačkog naselja Trnsko*.

U korisno opširnom uvodu o raznim disciplinarnim pristupima prostoru, urednice upozoravaju da su se društvene i humanističke znanosti tradicionalno bavile prostorom iščitavajući iz njegove formacije (objekata za stanovanje, javnih zgrada) strukturno ili hijerarhijsko uređenje, poput društvene organizacije srodstva i reprezentacije statusnih razlika. Teoretičari modernizacije prepustili su antropologiji da se bavi onim lokalnim, tradicionalnim, za koje je predviđeno da će polako nestajati zbog društvenoga napretka. Klasične antropološke teorije su pak fragmentirale svijet na fizičke prostore shvaćene kao “kontejnere kulture”, a kultura je shvaćana kao homogen skup znanja i vrijednosti specifičnih za neku teritorijalno omeđenu skupinu ljudi, koji se kao tradicija prenosi s generacije na generaciju. Pretpostavljala se, dakle, istoznačnost društveno-kulturnoga prostora i geografskoga mjesta, odnosno homogenost kulturnoga identiteta određene zajednice. Doduše, već sam pojam kulture (*cultura*, lat. - obrađivanje) podrazumijeva vezivanje osobe, odnosno zajednice uz fizičko mjesto, te se smatra da je doživljaj pripadnosti nekom mjestu važan element pri stvaranju identiteta pojedinca, uz njegovo vezivanje za identitet (zamišljene) zajednice, koju također obilježava povezanost s određenim prostorom.

Urednice navode da posljednjih nekoliko desetljeća dolazi do revidiranja znanja društvenih i humanističkih znanosti koje se usmjeravaju prema defragmentiranom poimanju kulture i prostora, naglašavajući pokretljivost oblika kulture i identiteta u decentraliziranom svijetu, njihovo presijecanje i miješanje. Takva poimanja omogućavaju i ideju disjunkcije kultura koje se nalaze na istom prostoru. Ističu da je tradicionalni koncept o vezanosti identiteta osobe, kulture i nacije uz jedan prostor neprimjeren za razumijevanje suvremenoga umreženog svijeta u kojemu ljudi žive na više mjesta te nastanjuju kulturno raznolike megagradove. Koegzistiranje u jednom takvom gradu ne podrazumijeva automatsko miješanje kulturno-društvenih svjetova.

Također, urednice navode da društvene i humanističke znanosti od kraja 1980-ih godina sve više prostor promatraju kao bitnu komponentu kulture, kao kulturnu konstrukciju. Prostor i iskustvo življenja u njemu propituju se s obzirom na uvjete suvremene modernosti, postmodernosti, kasnoga kapitalizma, konzumerizma,

mobilitet ljudi, cirkulaciju robe i kapitala, utjecaje masovnih medija, razvoj prijevoza i novih elektroničkih tehnologija komunikacije. Predmeti istraživanja postaju procesi stvaranja prostora kao značenjski oblikovanoga simboličkoga mjesta, prijepori oko prostora, oblikovanje lokalnih identiteta u kontekstu premreženoga svijeta, intenzivnoga kretanja ljudi i stvaranja globalne kulture, procesi “umještanja” migranata u nove prostore, te njihov odnos prema prostorima koje su napustili, obilježja virtualnih zajednica i prostora koji nemaju uporišta u fizičkim prostorima.

Kao što se događaju umještanja u lokalitete, izmještanje pridonosi i stvaranju poimanja određenih lokaliteta kao teritorijalnih sidrišta, mjesta na kojima se sidro može spustiti i dići (za razliku od ukorjenjivanja). Uz razvoj prijevoza i uz sve intenzivnije i raširenije tokove tehnologija komunikacije, lokalno, kao poprište stvaranja iskustva, biva zahvaćeno tokovima ljudi, ideja i dobara. Urednice, između ostalih, izdvajaju koncept multilokalnosti, koji se prema Margaret Rodman, odnosi ponajviše na raznovrsne doživljaje mjesta od strane pojedinaca uključene u tokove ljudi, odnosno migranata koji stvaraju te doživljaje kroz reflektiranje odnosa starih i novih kulturnih krajolika. Transnacionalni, translokalni ili plurilokalni prostori su oni koji su locirani u više geografskih mjesta, a održavaju se komunikacijom između međusobno fizički odsutnih ljudi. Komunikacijske tehnologije omogućile su i stvaranje kiberprostora unutar kojeg ljudi ostvaruju interakciju i stvaraju virtualna mjesta u kojima je komunikacija članova trajnija, te omogućuje upoznavanje pojedinaca iz različitih dijelova svijeta.

Urednice među utjecajnim autorima, čije su analize korištene u radovima ovoga zbornika, navode i Davida Harveya koji govori o “globalnom prostoru ekonomije tokova kapitala” u kojem minimaliziranjem vremenskih ograničenja dolazi do “prostorno-vremenske” kompresije koja ukida prostorne distance, te u kojem zbog kompeticije za tržišnim plasmanom dolazi do naglašavanja identiteta mjesta i njihovoga ukorjenjivanja u tradiciju. Preko medijskih slika oblikuje se i osjećaj mjesta u kojima nikada nismo bili, te su takva mjesta podložna konzumaciji. Mjesto, odnosno lokalitet, oblikuje se i obilježava njemu specifičnim proizvodima, na primjer hranom, te se tako nudi na tržištu, na primjer, za turističku konzumaciju. Tako među mnogim konceptima Arjuna Appadurajia urednice spominju i globalnu “proizvodnju lokalnosti” na koju utječu odnosi moći koji su translokalni, od odnosa unutar nacionalne države do internacionalnih odnosa i tokova ljudi, ideja i dobara koje stvaraju nove forme zajednica, od transnacionalnih do virtualnih. Naslov zbornika referira se pak na Augéov pojam “nemjesta”. Marc Augé uvodi razlikovanje “mjesta” i “nemjesta”. Mjesto je obilježeno trajnošću, bliskim društvenim odnosima, identitetskom povezanošću ljudi s određenim prostorom. Riječ je o prostorima koja relativno slobodno upisuju značenja, dok “nemjesta” obilježava privremenost i uniformnost. Riječ je o tranzitnim mjestima namijenjenima konzumaciji njihove ponude (kolodvori, trgovački centri, hoteli), te onemogućuju upisivanje iskustava, ukorjenjivanje. Pregledan teoretski tekst Laure Šakaja u ovom zborniku iznosi polemike unutar humane geografije. Sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća iz fenomenološkoga pristupa, proučavajući prostor preko čovjekovoga iskustva, Edward Relph unutar te discipline uvodi pojam “bezmjesnost”, koji je sličan Augéovom “nemjestu”. Uz razne prigovore fenomenološkom naglašavanju afektivne povezanosti čovjeka s

mjestom (Harvey, Massey), upozorava se i na opasnost da se takvim diskursom ude u nacionalističku ideologiju.

Članci ovoga zbornika temeljeni su na studijama o prostoru kako u Hrvatskoj i regiji, tako i na studijama o nama dalekim prostorima (Melbourne, Australija), te o svjetskom virtualnom prostoru (platforma *Second Life*). Radovi u zborniku se (isključujući prva dva pregledna teksta), prema urednicama, tematski mogu podijeliti na one koji obrađuju prijeporne, transnacionalne i virtualne prostore. Ponajviše radova bavi se prijepornim prostorima. Među njima su oni koji iznose studije o gradovima čije su podjele, stvaranje ili spajanje, formirane političkim odlukama (German, Puljar D'Alessio). Zatim, tu su radovi koji analiziraju javne prostore kao prijeporna mjesta (Svirčić Gotovac, Zlatar), radovi koji se bave konstrukcijom povijesti regije, odnosno grada (Gregorić Bon, Mucko), te konstrukcijom jednoga hodočasničkog mjesta (Belaj). Radovi koji se dotiču problema prijepornih mjesta su i oni koji se bave različitošću konstrukcija lokalnoga znanja (Czerny, Belaj, Woodcock i Smitheram), te rad S. Đurin, koji se dotiče prijepora unutar specifično uokvirenoga prostora – zatvora.

Radovi koji se bave transnacionalnim prostorima stvorenima suvremenim migracijskim tokovima ljudi, faktorima koji utječu na doživljaj “doma”, te odabir određene lokacije kao “doma”, čine poglavlje *Dom, domovina, svijet: umještanje izmještenog* (Čapo, Bagarić, Piškorić). Kao primjer može se navesti rad Jasne Čapo koji je rezultat istraživanja o poimanju doma ratnih migranata, Srijemskih Hrvata, koji su doseljeni u Hrvatsku tijekom rata 90-ih godina 20. stoljeća. Pokazalo se da je kod njih poimanje “doma” i dalje locirano u Srijemu, njihovom rodnom kraju. Dapače, čini se da je kod mnogih refleksija o pripadnosti nekadašnjem teritorijalnom prostoru jače izražena danas nego prije izmještanja.

Poglavlje *Fizičko u virtualnom: imaginacija i lokacija* posvećeno je virtualnim prostorima stvorenim elektroničkim tehnologijama komunikacije – internetom. Radovi tematiziraju konstrukciju virtualnih prostora i identiteta koji oponašaju fizički svijet (Leboš), korištenje metafora fizičkoga prostora za opis bivanja na internetu (Pleše), djelovanje zajednice na međusobno prožetom virtualnom i fizičkom prostoru (Vukušić), aktivnosti na virtualnom mjestu vezanom uz lokalitet kvarta (Cvetnić i Klemenčić). Kao primjer može se istaknuti rad Sonje Leboš koji analizira virtualnu platformu *Second Life* u kojoj korisnici biraju svoje identitete, čime postaju članovi virtualne zajednice. Na njoj se također stvaraju virtualna mjesta koja se referiraju na stvarna mjesta (*Second Paris, Second Spain*). *Second Life* uz stvaranje paralelnoga, virtualnoga identiteta, svojim korisnicima omogućuje da kupuju robe i usluge koje nude drugi članovi, koji na taj način stječu profit u “stvarnom” životu.

Za ovaj časopis valjalo bi istaknuti dva sociološka rada koji se referiraju na naslov zbornika *Mjesto, nemjesto*, tekst Anđeline Svirčić Gotovac *Aspekti ugroženosti javnih prostora* i Jelene Zlatar *Utjecaj trgovačkih centara (kao nemjesta) u Zagrebu na nastajanje javnog prostora*. Oba se rada bave analizom oblikovanja javnih prostora pod utjecajem globalizacijskih procesa zadnjih dvadesetak godina, u periodu tranzicije hrvatskoga društva od socijalističkog ka kapitalističkom sustavu. Osvrćući

se ponajviše na krizu urbanoga planiranja u Zagrebu, Svirčić Gotovac zaključuje da pojava novih društvenih aktera – privatnih investitora, mijenja karakter javnih prostora. Investitori u sprezi s (gradskim) vlastima te uz znatno onemogućenu participaciju građana u donošenju planova, grade privatne komplekse čak i na javnim površinama, te se javni život sve više smješta u tzv. polujavne prostore (multifunkcionalne centre, trgovačke centre), koji su nadzirani i kontrolirani, te su promovirani kao sigurna mjesta. Tako su u sklopu suvremenih globalizacijskih procesa kontrola, sigurnost i eliminacija nepoželjnih načela kojima se vode ne samo privatni centri nego i urbane politike.

Zlatar analizira utjecaj trgovačkih centara na nestajanje javnoga prostora u doba “konzumerističkoga kapitalizma”. Takvi centri primjeri su “nemjesta” kako ih defini- ra Augé: prostora koji su bezpovijesni, međusobno slično uređeni diljem svijeta. U njima su ljudi svedeni na međusobnu sličnost, a pošto su u njima uzdignuti iz lokalnoga prostora u prostor uređen univerzalnim globalnim stilom, posjetiteljima je omogućeno da se osjećaju kao “građani svijeta”. U trgovačkim centrima, takozvanim “katedralama potrošnje”, kupovina i konzumiranje njihovih sadržaja izraz je prestiža i moći. Oni također unutar sebe kontrolom formiraju poželjno ponašanje, a izvan sebe drže devijantno ponašanje promovirajući konzumeristički imidž građanstva kao poželjan.

Zaključno, raznovrsnost pristupa i tema u zborniku, te njegov opširan uvod, korisni su za one koji se bave naznačenim akademskim poljem, pa i općenito, onima kojima su predmeti interesa društvene i humanističke znanosti.

Jana Hodžić

Zagreb